

ایضول یابو

خط تحریر

برای عمر

تألیف و تحریر
حمید میروند

اصول زیبانویسی

خط تحریر

برای همه

حمید نیرومند

نیرومند، حمید، ۱۳۵۰ -

اصول زیبانویسی خط تحریر / حمید نیرومند؛ با مقدمه چنگیز میرزایی. --

تهران: آراد کتاب، ۱۳۸۴.

۱۱۲ ص: نمونه؛ رقعی

ISBN: 978-964-8943-33-8

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.

۱. خط مستعلیق -- راهنمای آموزشی. ۲. خوشنویسی -- راهنمای آموزشی.

الف. عنوان.

فا ۷۴۵/۶۱۹

ن ۲۳ ف / NK/۳۶۳۹

م ۸۴-۳۳۸۳۸

کتابخانه ملی ایران

اصول زیبانویسی خط تحریر برای همه

☑ ناشر: مؤسسه آراد کتاب

☑ ناشر همکار: راه کمال

☑ صحافی: کیمیا

☑ چاپ: رهنما

☑ حروفچینی: صالحی

☑ تألیف: حمید نیرومند

☑ نوبت چاپ: چهارم ۸۹

☑ تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

☑ لیتوگرافی: نقش آفرین

☑ قیمت: ۱۸۰۰۰ ریال

ISBN: 978-964-8943-33-8

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۴۳-۳۳-۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است. کلیه حقوق و حق چاپ متن، طرح روی جلد و عنوان کتاب با نگرش به قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ برای انتشارات آراد کتاب محفوظ است و متخلفین تحت پیگرد قانونی قرار می گیرند.

www.aradbook.com

مرکز پخش و فروش: کتاب پویه

تلفن: ۰۹۱۲۵۳۹۷۰۹۹ - ۶۶۹۵۸۶۷۶

کلیه حقوق برای کتاب پویه محفوظ است.

به نام خدا

حسنت به اتفاق ملاح‌ت جهان گرفت

آری باتفاق جهان می‌توان گرفت

حاصل تلاشم را در تدوین این مجموعه به همسر عزیزم که همیشه

همراه و مشوقم بوده است، تقدیم میدارم.

حمید نیرومند

مقدمه:

روندگان طریقت به نیم جو نخرند

قبای اطلس آن کس که از هنر عاریست

انسان از سپیده دم آفرینش تا امروز لحظه‌ای از تلاش و تکاپو باز نایستاده و هر دمی قدمی به پیش برداشته و فاصله خود را با دیگر جانداران فزونی بخشیده است. پرده‌های جهل و تاریکی را دریده و از خاک به افلاک پریده است. هزاران اختراع و ابداع بهت‌آور به بازار نیاز بشر عرضه داشته است که مخلوق پسین، کمال بخش پیشین بوده است. پیوسته اندیشه خود را پالوده و پیراسته و از کسر و کوتاهش کاسته است. اما تا امروز نتوانسته است پا را از دایره یک تکرار شگفت‌آور که عمرش به دیرندگی زندگی است بیرون گذارد.

”خط“ این مولود شیرین شمایل اندیشه بشر، تقریباً به پیرسالی انسانست که هنوز رتبه نخست خود را در میان مجموعه بی‌شمار اختراعات بشر حفظ کرده و هیچ ناسخی به نسخ این نسخه دست نیافته است. شگفت‌انگیزتر آن که دومین رتبه را نیز فرزند جوان و چابک خط، یعنی ”چاپ“ به کف دارد. خط، بشر را از شتر به شاتل نشانده و از چرتکه به کامپیوتر رسانده است گرچه منظور کتابی که پیش‌رو دارید، ”شیوه خط“ است و نه نفس

آن اما چگونه می‌توان بهایی‌ترین دستاورد بشر را با چهره‌ای نپیراسته و اندامی نیاراسته به بازار عرضه کرد.

امروزه بیشترین زمان بسیاری از آدمیان به نوشتن و یا خواندن می‌گذرد این انسان چگونه می‌تواند روح خسته‌اش را با سوهان خطی ناخوش بفرساید و در سایه خطی چشم‌نواز نیاساید؟

خطی که تنیدگی تار و پودش، جان‌پرور و شوق‌آور است.

گرچه خط در ردیف هنرهای هفتگانه نیست، اما خط، زیور عروس شعر و کاکل ونوس معماریست.. آمیختگی خوشنویسی با شعر، معماری و خط (کتابت)، پیوند جان و جسم است.

از این رو ملت شعرآفرین و ذوقمند ایران پایه‌پای شاعران و معماران شیرین کار، خطاطان و خوشنویسان نام‌آور پرورده تا پیرایه بند الاهی ذوق و هنرش باشند.

خط خوش اقسام و انواعی دارد که از آن میان "خط تلفیقی" موضوع بخش سوم این کتاب است. این خط همان‌گونه از نامش پیداست، آمیختگی هنری از دو خط نستعلیق و شکسته است که به دلایل زیر پدید آمده و پیشنهاد شده است:

۱- خط نستعلیق اگرچه خط رسمی کشور است و متانت و وقار زبان فارسی را حفظ می‌کند، اما در این روزگار شتابناک، سرعت تحریر آن بسیار کند است.

۲- خط شکسته نستعلیق گرچه بسیار زیبا و عرفانی است، اما به دلیل کثرت پیوندهای حروف، خوانندش دشوار است. بویژه در روزگاری که چاپگرهای کامپیوتری و لیزری، فرصتی برای تقویت تمرکز حواس و کشف پیچ و تاب‌های چشم‌نواز این خط را نمی‌دهد.

۳- خط تلفیقی به امتیازات هر دو خط آراسته و از عیبهای آنها پیراسته است.

این جانب با تقدیم این برگ سبز اگر بتوانم رضامندی خوانندگان را فراهم آورم و یا حتی حساسیت آنان را نسبت به این پیشنهاد برانگیزانم و آنها را به تکمیل و تصحیح این شیوه‌وا دارم دستاوردی بزرگ یافته‌ام.

چنگیز میرزایی

پیشگفتار:

ای دو جهان از قلمت یک رقم

بی رقمت لوح دو عالم عدم

در کف من مشعل توفیق ده

ره به نهانخانه تحقیق ده

إِعْلَمَنَّ إِنَّ الْخَطَّ مَخْفِيٌّ فِي تَعْلِيمِ الْأُسْتَاذِ وَ قَوَامُهُ بِكَثَرِ الْمَشَقِّ وَ صَفَاءُ

الباطن

بدان! به درستی خط سری است نهفته در آموزش استاد و کمال و قوام آن به فزونی تمرین و صفای درون است. خط از مهم‌ترین دستاوردهای بشری است و هنگامی‌مورد عنایت قرار خواهد گرفت که زیبا و خوش‌منظر باشد.

نیاکان با ذوق ما در راستای پاسخ به نیاز فطری و روح کمال طلب خود، دست به تغییر، تحول و تطور خط زده‌اند و طی قرن‌ها خطوط مختلفی پدید آورده‌اند که هر یک دارای کاربرد خاص و زیبایی قابل توجهی است.

در این میان خط نستعلیق که برگرفته از دو خط زیبای نسخ و تعلیق است، مخلوق ذوق و سلیقه هنرمندان و خوشنویسان سرزمین عزیزمان ایران است که به مرور زمان تکامل یافته و در میان خطوط به «عروس

خطوط اسلامی» لقب گرفته است و این از آن روست که در طراحی این خط تناسب اجزای حروف و منحنی‌های موزون آنها موجب زیبایی حیرت‌انگیزی است که آن را از سایر خطوط اسلامی متمایز می‌سازد. این خط به عنوان خط رسمی کشور ما شناخته شده و به خط فارسی نیز مشهور است که خطی باوقار و خوانا است.

این خط بعدها بر اثر تند نویسی شاخه‌ی دیگری بنام شکسته نستعلیق پیدا کرد و کاربرد زیادی یافت و به مرور زمان اصول و قواعد خاصی برای آن وضع گردید. خط شکسته نستعلیق آخرین خط ابداع شده در ایران و روان‌ترین و سریع‌ترین و برای تحریر زیباترین خط محسوب می‌شود و به راستی که در تنویر روح و تلطیف جان اهل هنر تا مد شعاع بصر و بصیرت بی‌همتاست. از خطوط نستعلیق و شکسته نستعلیق برای مکاتبات و به صورت تحریر هم استفاده می‌شود. ضرورت زیبا نویسی برای تمام افراد با سواد جامعه حکم می‌کند تا کلیه دست‌نوشته‌ها با استفاده از این خطوط و با رعایت اصول و قواعد مربوط باشد. نیز اقتضای هر یک از این خطوط اینگونه است که کهتران برای اشخاص بزرگتر و بلند مرتبه‌تر، از خط نستعلیق تحریری و مهتران برای کوچکترها از خط شکسته نستعلیق تحریری استفاده نمایند.

«شما و این مجموعه»

در پاسخ به احساس نیاز بسیاری از دانش آموزان، معلمین و نیز بسیار کسانی که از خط ناخوانای خود رنج می‌برند و به منظور آموزش بهتر و یادگیری دقیق و اصولی خط تحریر، این مجموعه در سه بخش مجزا که هر یک در برگیرنده مراحل مختلف آموزشی است، تنظیم شده است. بخش یکم که در واقع پیش نیاز بخش دوم است شامل آموزش خط نستعلیق تحریر با معرفی حروف آغاز و در ادامه با اتصال حروف، کلمه نویسی، سطر، بیت و رباعی نویسی و صفحه پردازی خاتمه می‌یابد. در بخش دوم ضمن معرفی حروف خط شکسته نستعلیق تحریر، به همان ترتیب بخش نخست و با تفصیل بیشتر اتصالات و کلمات تعلیم و نمایش داده شده‌اند. چون شکل کلمات در این خط، تنوع بیشتری دارند، در فراگیری بهتر این خط نیاز است تا هنرجویان به صورت حضوری در کلاس تعلیم گرفته و با جزئیات نگارش آن آشنا گردند ولی از آنجایی که شرایط شرکت در کلاس برای همگان فراهم نیست، روش آموزش در این کتاب به گونه‌ای تنظیم شده است که توضیحات لازم در بین تعلیمات و در مراحل مختلف دروس آمده و تا حد زیادی این مشکل را برطرف نموده است. در بخش سوم، شیوه‌ای از خط تحریر آموزش داده شده که محاسن هر دو خط فوق را داراست به این معنی که همانند خط نستعلیق

خوانا بوده و از خصوصیات خط شکسته همچون زیبایی و تندنویسی برخوردار است.

لذا به منظور شکل‌گیری بهتر خط هنرجویان در این بخش سعی شده است تا نمونه‌های متعددی از سطرها با ترکیب‌های مختلف جهت تمرین در نظر گرفته شود. لازم به توضیح است در این بخش سرعت دست می‌تواند قدری بیشتر بوده لذا در این مرحله نیز دقت کافی در اجرای حروف بویژه در شروع دوره تا چند ماه ضروری است تا بر اثر تمرین و ممارست این شیوه ملکه ذهن شده تا زمانی که دست خودبخود این حرکات را در نگارش اجرا نماید.

«چند توصیه‌ی مهم»

- ۱- بخش اول و دوم این کتاب را با مداد معمولی تمرین کنید زیرا اصطکاک بین ذغال نوک مداد با کاغذ، سرعت حرکت دست را در نوشتن کم کرده و تسلط نویسنده را زیاد می‌کند.
- ۲- بهتر است برای نوشتن از مدادهایی که نوک آنها کند و پهن شده است اجتناب گردد، نرمی نوک مداد B یا HB و اندازه طول آن از ۱۴ سانتی متر برای بزرگسالان و ۱۰ سانتی متر برای کودکان کمتر نباشد.
- ۳- فاصله نوک انگشت سبابه تا نوک مداد حدود ۳ سانتی متر و فاصله چشم تا صفحه کاغذ حدود ۳۰ سانتی متر باشد.
- ۴- برای تمرین خط تحریر باید از کاغذ خط دار استفاده نمود. اگر کاغذ بدون خط کشی را برای تمرین انتخاب می‌نمائید حتماً قبل از تمرین خط کرسی را با فاصله‌های متناسب روی آن رسم و بر اساس آن تمرین کنید.
- ۵- از تند نویسی تمرینات بخش اول و دوم پرهیزید و تمرینات این قسمت‌ها را به آرامی و با سرعت کم انجام دهید و در مرحله اول بخش سوم کتاب هم از تند نویسی پرهیز کنید.
- ۶- تمرینات خط تحریر را چه با مداد و چه با خودکار (در مرحله پایانی بخش سوم) هیچگاه روی کاغذهای روغنی یا گلاسه انجام ندهید و همیشه از کاغذهایی که زبری مناسبی دارند استفاده کنید.

۷- مهم نیست که شما با دست راست یا دست چپ می‌نویسید. در واقع همان تسلطی را که افراد راست دست به دست راستشان دارند، افراد چپ دست هم به دست چپشان دارند، مهم این است که همواره ساق دست شما با خطوط افقی کاغذ زاویه قائم داشته باشد.

۸- میزان فشار مداد یا خودکار به صفحه کاغذ در تمام مراحل تحریر تقریباً یکسان است مگر در انتهای حروف دایره دار در خط شکسته که در بخش مربوط توضیحات آن داده شده است.

۹- چنانچه در یک برگ کاغذ تمرین می‌کنید یا قصد نوشتن مطلبی را دارید حتماً از یک زیر مشقی از جنس فوم یا حداقل از چند برگ روزنامه استفاده نمائید.

درس اول

یک عامل مهم در زیبا و خوانا نویسی خط تحریری توجه به خط زمینه

یا (کرسی) و استفاده صحیح از آن است. خط زمینه یا خط کرسی، خطی

است افقی که محل قرار گرفتن حروف و کلمات را تعیین می کند و مسیر

سطر را در صفحه مشخص می سازد.

در خط فارسی، مجموعه حروف بر اساس خط زمینه به دو دسته کلی

تقسیم می شوند:

الف: حروفی که کاملاً بالای خط زمینه قرار می گیرند، شامل:

آ ب پ ت ث ب پ ت ث

ک گ گ گ ف ف ر و ر ه ط

ظ ، ک ، ز ز

توجه به این نکته کاملاً ضروری است که هرگاه حرف دیگری به

ابتدای این حروف وصل شود، این حروف همچنان موقعیت خود را نسبت

به خط زمینه حفظ می کنند، مگر در موارد خاصی که در بخش اتصالات

به آن اشاره می شود.

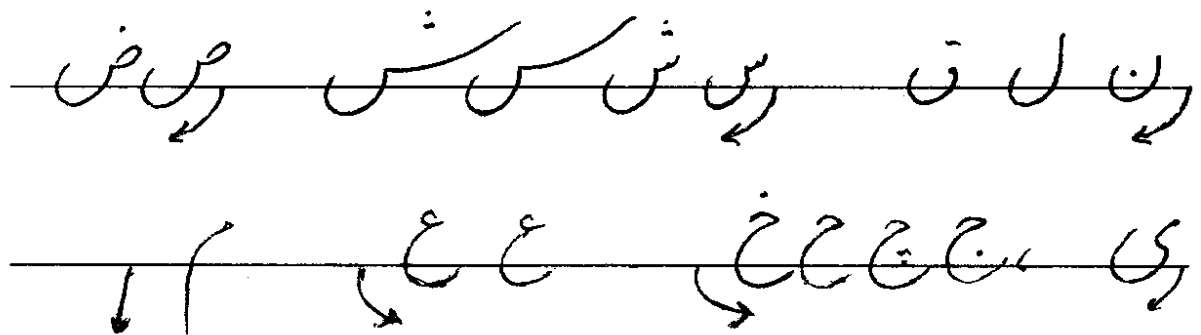
آ ← ب ← آ ← ب

ک ← گ ← ک ← گ

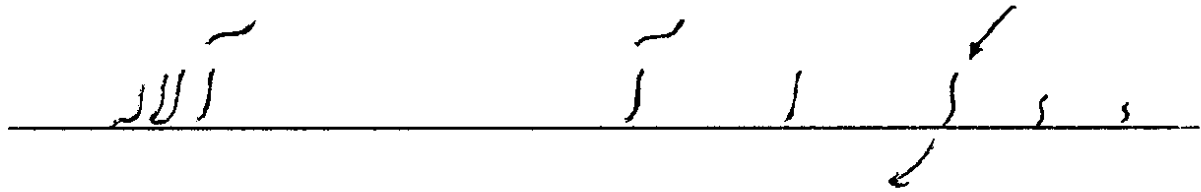
ب: حروفی که قسمتی از آنها بالا و قسمتی دیگر از آنها زیر خط زمینه

قرار می گیرند، شامل:

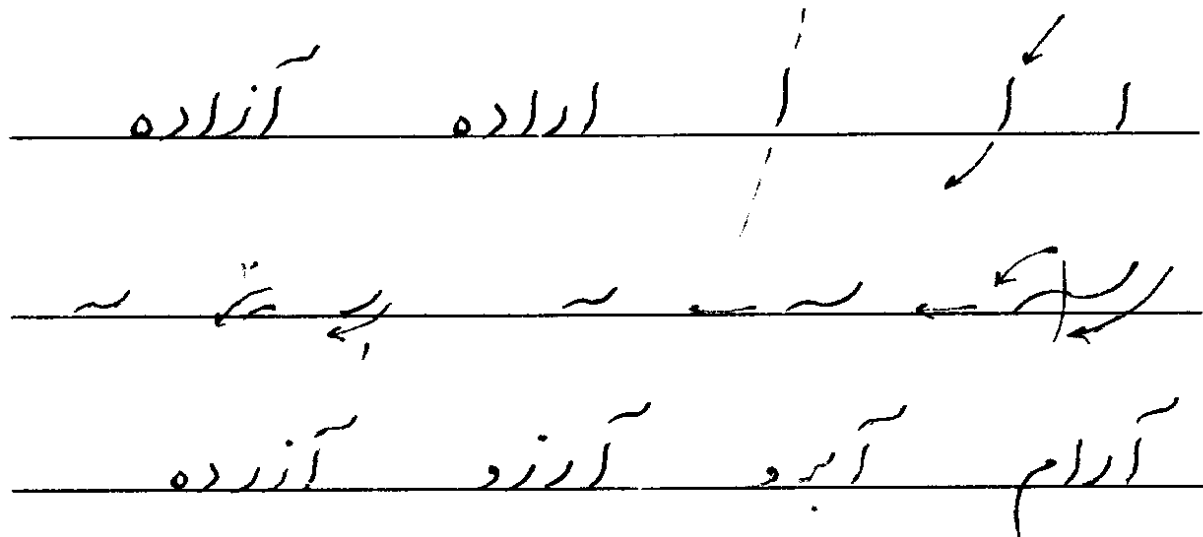
بطور کلی می توان گفت هیچ حرفی در خط فارسی تماماً زیر خط زمینه نیست. باید توجه داشت که حروف و کلمات در خط تحریری هر چقدر هم زیبا و با تناسب اجرا شوند اما در محل و جایگاه مناسب خود در کرسی قرار نگرفته باشند، جلوه چشم نوازی نخواهند داشت در عین حال اگر هر حرف در جای مناسب و هر کلمه با توجه به کرسی در سطر جاگذاری شود، می توان گفت نیمی از اصول زیبا نویسی خط تحریری رعایت شده است. بنابراین در تمریناتی که به منظور بهتر شدن خط تحریری انجام می پذیرد لازم است تا علاوه بر دقت در اجرای صحیح و با قاعده حروف به محل قرار گرفتن هر حرف و کلمه نسبت به خط زمینه نیز توجه داشت و بهتر است تک تک حروف را نیز هنگام تمرین در کاغذهای خط دار اجرا کرد و از تمرین در کاغذهای بدون خط کشی بخصوص در ابتدای کار پرهیز نمود.

درس دوم

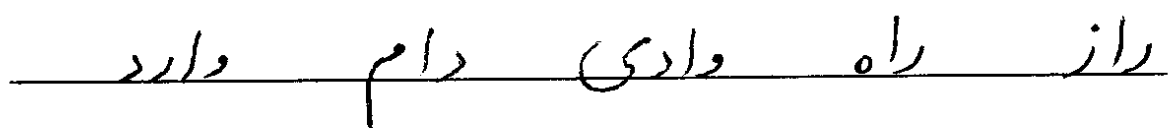

حرف (الف) کاربرد زیادی در حروف و کلمات خط فارسی دارد. این حرف گاهی کاملاً بلند و ضخیم و گاهی کوتاه و نازک اجرا می‌شود. در هر حال ابتدای این حرف از سمت راست شروع شده و انتهای آن به سمت چپ میل می‌کند.

ساختار کلی حرف (الف) نیز تمایل به سمت چپ دارد. این حرف در حالت تنها از بالا به پائین و هنگامی که حرف دیگری به ما قبل آن وصل شده باشد از پائین به بالا نوشته می‌شود که در این صورت انتهای حرف که به سمت بالا کشیده می‌شود کمی به راست میل می‌کند. بحرف (الف) هنگامی که از پائین به بالا کشیده می‌شود (الف معکوس) گفته می‌شود.

کلاه حرف (الف) دارای دو قسمت است که دور قسمت اول تقریباً دو برابر دور قسمت دوم طول دارد.

درس سوم

ب ب پ ت ث ، ک ر ا ب

ب ب پ ت ث ، ا ر ب

این حروف دارای دو شکل کوتاه و بلند هستند. شباهت آنها بدین قرار است که هر دو اندازه این حروف کاملاً روی خط زمینه نوشته می‌شوند و نقطه هر دوی آنها در قسمت وسط حرف قرار دارد و در هر دو اندازه قابلیت اتصال حروف به ما قبل آنها وجود دارد هم چنین جهت حرکت در هر دو اندازه از راست به چپ می‌باشد. تفاوت آنها نیز بدین قرار است که انتهای شکل کوتاه آنها کاملاً به سمت بالا میل می‌کند اما انتهای حرف در اندازه‌های بلند این حالت را ندارد.

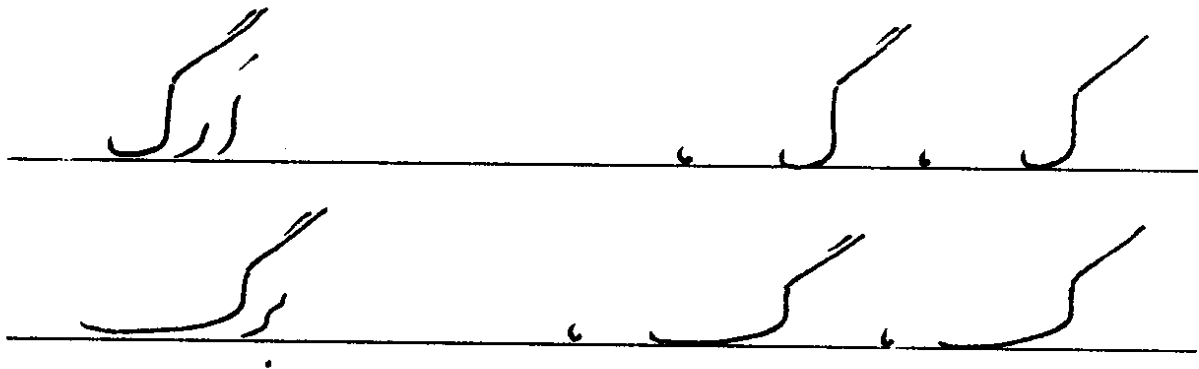
ب ب پ ت ث ، ک ر ا ب

ب ب پ ت ث ، ک ر ا ب

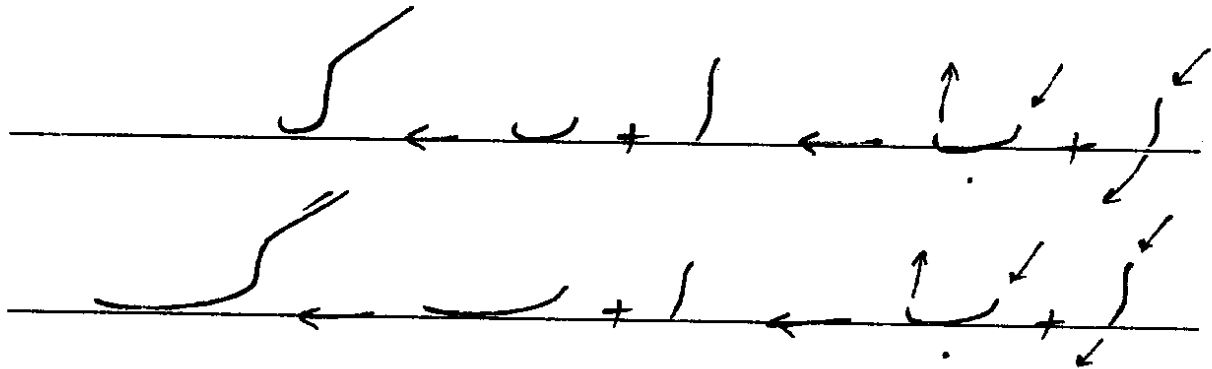
این حروف چنانچه به حروف دیگری وصل شوند به حالت دندان و به شکل زیر نوشته می‌شوند. لازم به ذکر است که حروف (ن) و (ی) نیز چنانچه به حروف دیگری وصل شوند به همین حالت دندان و مشابه حالت وصل همین حروف نوشته می‌شوند.

ب ب پ ت ث ، ک ر ا ب

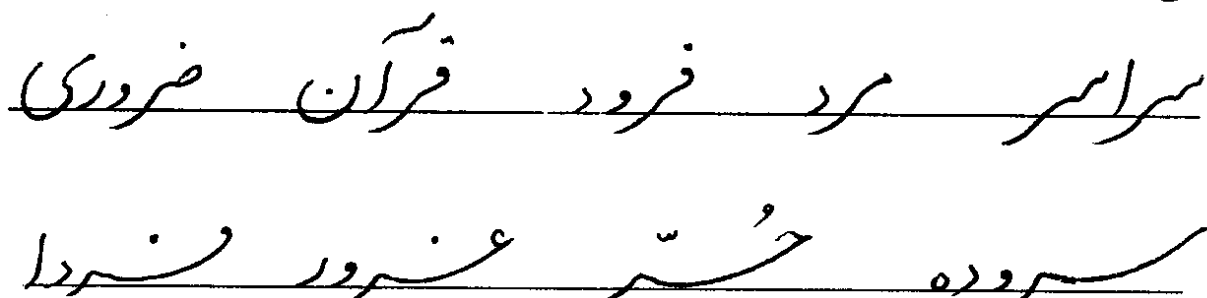
درس چهارم

این حروف از اتصال حرف (الف) و حرف (ب) به وجود می‌آید. البته تغییراتی در این دو حرف ایجاد می‌شود بدین ترتیب که (الف) قدری بلندتر از حالت معمولی و (ب) قدری کوتاه‌تر اجرا و بهم وصل می‌شوند. در شکل بلند این حروف طول (الف) تغییر نمی‌کند و تنها حرف (ب) بلندتر اجرا می‌شود و شیب آن نیز بیشتر از شیب در اندازه کوتاه است.

حرف (ک) و (گ) در شروع کلمه و در اتصال به حروف دیگر شکلهای گوناگون و متنوعی دارد که در پایان این بخش خواهد آمد. برخی از این اشکال عبارتند از:

درس پنجم

ر ، ز ، ث ، رازی

این حروف با یک حرکت و روی خط زمینه نوشته می شوند. حرف (ر) به حالت تنها به دو شکل (مرغی) و (خنجری) نوشته می شود. اندازه حرف (ر) در نوع خنجری کوتاه تر و خوابیده تر از نوع مرغی است ولی در هر حال پسندیده تر اینست که این حرف همیشه بصورت ظریف و کوچک تحریر شود، چنانچه از حد معمول بزرگتر اجرا شود از زیبایی کلمه می کاهد.

از مرغی ← ر روز رنر رهبر راه
 ر ← ر خنجری مادر دریا درس
 ره آورد رام ارباب ارزان ،

این حرف در خط نستعلیق تحریری به حرف دیگری وصل نمی شود اما اکثر حروف به آن قابل وصل هستند که برخی از آنها عبارتند از:

کا کب کل کم کی کد
 کار کوکب کلام گنج گنجه کیسه

درس ششم

و ، و ر و ر ، و ا و ،

این حرف با یک حرکت شامل یک چرخش و ادامه حرکت در مسیر سایر حروف مشابه و هم اندازه مثل (د - ذ) و (ر - ز - ژ) نوشته می شود. نکته قابل توجه در تحریر این حرف آن است که قسمت سر آن حتماً پر بوده و تو خالی نوشته نشود.

و ۲ تو پر نوشته شود و ا م واقف ،

وصال دوام واحد و دود و زش

این حرف مثل حروف (ر - ز - ژ) به هیچ حرف دیگری وصل نمی شود اما همان سری از حروفی که به (ر - ز - ژ) قابل وصل هستند به (و) نیز قابلیت اتصال دارند.

سوز عود مور صورت کوچ بوم ،

توت پوریا ثواب جوجه هوا گور ،

؛ در خط تعلیق هیچ کشیده ای به حرف (و) وصل نمی شود

درس هفتم

ف ف^ا برف ، برف^ا ،

ف ف^ا ارف^ا ، دف^ا ،

از اتصال چرخش سر حرف (و) یا همان قسمت اول این حرف با حرف (ب)، حرف جدید (ف) به شکل زیر حاصل می‌شود.

و و^ا توپ^ا نوشته شود ولام واقف ،

وصال دوام واحد وودد ورزش

این حرف نیز دارای دو شکل کوتاه و بلند است. در هر دو مورد سر حرف توپ نوشته شده و در شکل کوتاه انتهای حرف به سمت بالا میل می‌کند اما در شکل بلند آخر حرف این حالت را ندارد. نکته قابل توجه این است که سر حرف (ف) در وسط و آخر کلمات تو خالی نوشته می‌شود.

نفر کفر سفر سفارت صفر ،

کف وقف سقف صف سف

درس هشتم

د ز ر

حروف (د - ذ) به دو اندازه بزرگ و کوچک نوشته می شود. شکل کوچک آن که بیشتر متداول است هنگامی مورد استفاده قرار می گیرد که به صورت تنها بکار برده می شود. اما هنگامی که بعد از آن حرف (ر) قرار بگیرد و هر دو حرف مربوط به یک کلمه باشند، اندازه (دال) کمی از حد معمول بزرگتر نوشته می شود. به این نوع (د) شکاری گفته می شود.

داده داود دور درود راد

حرف دال در تمام کلمات بالا به صورت معمولی نوشته می شود

دریا درمان درشک مادر آذر

این حروف هنگامی وصل می شود که آخرین حرف کلمه باشد. در این حالت بسیار شبیه (ر) است. چنانچه به کشیده وصل باشد باز هم شبیه حرف (ر) بوده ولی کمی از خط زمینه بالاتر قرار می گیرد.

بنده پندیده پدیده دیندار دیدار

رشد وحید ارجمند حیدر

درس نهم

بلندی این حرف از حروف (د - ذ - و - ر - ز - ژ) که به یک اندازه هستند، کمی کوتاهتر است. حرف (ه) در حالت تنها فقط به شکل بالا نوشته می‌شود و بسیار شبیه حرف (ذ - د) است با این تفاوت که حرکت اول آن خمیده‌تر از حرکت اول (د - ذ) نوشته می‌شود.

اره تیره سیره چیره ساده

تنوع شکل این حرف در خط فارسی بیشتر از سایر حروف است تا جایی که در اول، وسط و آخر کلمات و نیز در اتصالات شکل‌های مختلفی دارد.

اول هم همراه سِر هفت

وسط بهر جانها مکر بگردز

آخر هم سینه قهقهه چره

در خط تحریر از «ه» دو چشم بسیار کم استفاده می‌شود و کاربرد

زبانی ندارد.

$\frac{1}{2}b$ b b $\downarrow$

ب ب پ پ پ

سرور داغی و سدا خا قه

طلا ظہر ظاہر ظن ظالم ط

تنظاہر مطلا عطر عطری عطاری

اصل طهارت طمأنت طالع خطر

خطاب خطاطی منظور مناظرہ منظر

حرام حرام خام تمام اسلام

مار ملايم مدادم موريانه مردان مه
شمر كمند شما نمونه امين قمرى جماد
خشم حسيم قسم خصم چشم تميم

درس دوازدهم

نمال رن ل زن

دو حرف بالا ضمن اینکه بخشی بالا و بخشی زیر خط زمینه واقع هستند بسیار شبیه به همدیگر بوده و تفاوت عمده آنها در طول اندازه حرف (الف) متصل به دایره‌هاست که در حرف (ل) بلندتر و در حرف (ن) کوتاهتر از حد معمول اجرا می‌شود. ولی دوایر هر دو حرف از سمت راست به چپ نوشته می‌شوند و کاملاً هم اندازه هستند.

دوایری که از سمت راست به چپ نوشته می‌شوند در قسمت آخر کمی به سمت راست متمایل می‌شوند.

رن ن رل ل
زال زلال زوال حاصل اهل ،

باید دقت داشت که دوایر این حروف از حد معمول بزرگتر نوشته نشود، زیرا زیبایی این حروف اصولاً به تناسب دوایر آنها وابسته است.

دوران نردان جادان بیرون چنان

درس سیزدهم

و ← ق ← برق

این حرف از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول همان سر حرف (و) بوده و بخش دوم دایره‌ای است که شبیه دایره حرف (ن) است. باید توجه داشت که سر حرف (ق) شبیه سر حرف (و) همیشه در حالت تنها تو پر نوشته می‌شود و دایره حرف که بعدی اجرای آن است شبیه سایر دوایر خط زمینه قرار می‌گیرد.

و → غلط ق → صحیح رزق

رق ق رواق

برق فرق غرق شرق عرق

قابل توجه: جهت نقطه‌های دوتایی در حروف (ت، ق) همیشه از چپ و بالا شروع شده به راست و پائین ختم می‌شود.

~ ← غلط ~ ← صحیح

درست ← درست مار ← مار

درس چهاردهم

آءِ یِ آری

حرف (ی) به دو صورت دایره‌ای و کشیده معکوس نوشته می‌شود. تنها کشیده‌ای که در خط فارسی از چپ بر است و (بر خلاف جهت سایر کشیده‌ها) نوشته می‌شود کشیده حرف (ی) است و به همین جهت به آن کشیده معکوس می‌گویند. شکل دایره دار این حرف بیشتر و شکل کشیده معکوس آن کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. شکل دایره دار آن شامل ۳ جزء است.

۱ ۲ ۳

آءِ یِ

شکل کشیده معکوس حرف (ی) تماماً بالای خط زمینه واقع شده و شامل دو جزء است که با یک حرکت نوشته می‌شود در خط تحریر به ندرت از شکل کشیده معکوس این حرف استفاده می‌شود.

کاملاً روی خط زمینه قرار می‌گیرد

یِ قسمتی بالا و قسمتی زیر خط زمینه قرار می‌گیرد

روزی بازاری ازلی ابدی سحر

درس پانزدهم

ص ض ارض

حروف (ص - ض) با یک حرکت نوشته می‌شوند اما هر یک از دو جزء تشکیل شده‌اند. جزء اول سر حرف است که بالای خط زمینه نوشته شده و جزء دوم دایره آن است که شبیه سایر دوایر زیر خط زمینه واقع می‌شود.

۱ ص این مرحله روی خط زمینه باشد

۲ ض دایره زیر خط زمینه قرار می‌گیرد

سر این حرف بسیار شبیه مرحله اول حرف (ط) بوده با این تفاوت که در سر حرف (ص) قسمت شروع حرف کمی مایل‌تر به سمت عقب می‌رود و بهتر است سفیدی داخل سر این حرف کوچکتر در نظر گرفته شود.

ص ض ص

دایره زیر خط زمینه، از راست به چپ دانه‌های آن مایل بر است

صاد صلابت مصلا صراحت صداقت

صلح اصحاب صحرا صورت ضرب

درس شانزدهم

س س ش ش عرش

این حروف به دو شکل دنداندار کشیده نوشته می‌شوند. هر دو شکل دارای دایره‌ای هستند که شبیه سایر دوایری است که خصوصیاتشان ذکر شده. در (س) دنداندار فاصله دندان اول و دوم کمتر و فاصله دندان دوم و سوم بیشتر باشد. دندانها باید تیز و قابل تشخیص بوده و هر چقدر به سمت جلو حرکت می‌کند با شیب نیز همراهند.

ش ش س س س س
س س س س س س

در شکل کشیده ۴ جزء قابل تشخیص است. جزء اول مرحله ورود، دوم نزول، سوم سطح و جزء چهارم مرحله صعود است. دایره به جزء چهارم کشیده وصل شده و زیر خط زمینه و به همان اندازه‌ای که در حالت دنداندار نوشته شده بود، اجرا می‌گردد.

شمع شیوه شایسته شنا شور

سلیمان سلمان شهید شهادت ،

ح ح ح ح ح

جزء اول سر حرف است که به جزء دوم یا همان دایره وصل می شود
به این ترتیب:

فرخ رواج حج شاخ سنگلاخ

سر این حرف کمی به سمت پائین میل می کند و دسته ای که وصل کننده آن به دایره است قوس دار نوشته می شود.

[illegible]

باید توجه داشت که دواير معكوس بيشتر از ساير دواير از خط زمينه پائين مي آيند و اندازه آنها قدری بزرگتر است.

حسب حسب حسب حسب حسب

حق فحشہ فرخندہ حلاوت حکیم

درس هجدهم

ع ع ع غ غ

این حروف نیز از دوایر معکوس هستند. بهتر است از ابتدا تا انتهای این حروف با یک حرکت نوشته شود و در هیچ مرحله‌ای مداد را از روی کاغذ برنداشت. این عمل به یکدست‌نویسی این حرف کمک شایانی می‌کند. در زیر مراحل اجرای این حرف نمایش داده می‌شود.

۱ ۲ ۳ ۴ ع غ

قسمت زیر سر این حروف کمی بیرون تر از آغاز حرکت اول بوده و دایره معکوس شبیه دایره معکوس حرف (ح) است.

افع ع ح هر دو از چپ برداشت

غنم غماز عماد عمر

عمر عیب عید اعتبار عبد

غرد غمرد مغز معایب معذور

سعید سعادت قعر طغری صغری

تا این مرحله به چگونگی اجرای هر حرف پرداختیم و آنها را به دو دسته بالای خط زمینه و زیر خط زمینه تقسیم بندی نمودیم در این مرحله برای ایجاد کلمات نیاز است تا شکل اتصالات مورد بررسی قرار گیرند. در خط نستعلیق تحریر بسیاری از حروف به حروف دیگر قابل اتصال نیستند. اتصالاتی که در این بخش اجرا شده‌اند شامل اتصال یک حرف به حرف دیگر است که به اتصالات (دو حرفی) موسوم‌اند که بر اساس حروفی که مورد اتصال واقع شده‌اند به دو دسته بالای خط زمینه و زیر خط زمینه تقسیم گردیده‌اند که خط اول مربوط به دسته اول و خط دوم مربوط به دسته دوم می‌باشد. لازم به توضیح است که بعضی از اتصالات کاربرد خاصی در فارسی ندارند و کلمه بی‌مفهومی را می‌سازند که در این قسمت فقط به منظور نشان دادن نحوه اتصال آنها به همدیگر آورده شده‌اند. مثل اتصال دو حرفی (طح) یا (عم) و ...

ک کا کب کہ کر کو کہ لک کف کے کے کھ ،

کم کن کل کن کی کص کس کع کح ،

اکثر اتصالات حرف کاف شبیہ حرف الف است

ف فاف فر فو فد فک فف فط فی

فم فن فل فف فی فص فس فس فح ،

تمام اتصالات حرف «قاف» شبیہ حرف «قا» است

ط طا طب طر طو طه طد طک طف طه ،

طن ظم طی طلی طلق طص طس طح

م ما مب مب مد مر مو مه مف مط مے

مم من می مس مل من مص مح

تمام اتصالات حرف (ن) شبیه اتصالات حرف با^{ست}

مثال ہے بن من یا بت نت

تمام اتصالات حرف (ل) شبیه اتصالات حرف^{ست} (ا)

مثال ہے لالہ۔ از اتصال الف بحروف دیگر

تمام اتصالات حرف (ی) شبیه حرف (ب) است

مثال ہے یم نم یا یو بو

ص صا صو صو صو صک سے ،

صم صی صن صل صق صص صص ص

س سا سد سر سو سد سف سک سے ،

سم سن سل سق سی سص ص ص

ح حاحب حد حر حو حک حج حح ح

حن حی حص حص حق حل حم حح ح

ع عا عب عر عو عه عد عک عف ع

عن عی عس عص عن عل عم عع ع

غالب راغب غرور غولهور زاغه

جالیز خداوند خزان جانب زخم

رسم شن سالم سوزان اشک

صادق صدرا ضرب رزقه صوت

اراضی واضح ضوابط صلابت

ملاست مدارا مردارید موردان

دامن رامش مذموم مدموش

چند کلمه

طالب طبابت طراوت لوطی طلا
 طور طرد ظواهر ظهور ظفر ظلم
 فارسی قایق فال فلک فوری
 فوائد زرافه قرارگاه واقف فرد
 قم قسم رازقی وقفه قفل قدر
 کار کسب کسوف کف گرامی
 کم کمانچه کامل کمرس کریم گود
 بلا بربط بردبار بلوط بدر بوریا
 بیم بیم بیمار بودجه بهیار بهار
 کابل نشان بنیا مینا تیره به
 بدن بدامه پور پیرام پیام پدر

تمرین کلمه‌نویسی ۱

در این قسمت کلماتی که از دو یا چند حرف جدا از هم تشکیل شده‌اند به عنوان سرمشق در ابتدای هر سطر و به صورت پررنگ ارائه شده و در ادامه سطر به صورت کمرنگ تر در نظر گرفته شده است، شما می‌توانید با مداد از روی آنها با سرعت کم و دقت زیاد تمرین نمایید. در این مرحله بهتر است پیوستگی حرکات را حفظ نموده و حتی الامکان از پاک‌کن استفاده ننمائید.

راه راه راه راه

روز روز روز روز

آواز آواز آواز آواز

دار دار دار دار

زرد زرد زرد زرد

آزاد آزاد آزاد آزاد

ارج ارج ارج ارج
 آب آب آب آب
 آرد آرد آرد آرد
 انزان انزان انزان انزان
 آرش آرش آرش آرش
 آم آم آم آم
 ده ده ده ده
 دوازده دوازده دوازده دوازده
 دو دو دو دو
 راز راز راز راز
 رازق رازق رازق رازق

مفّت مفّت مفّت مفّت

شصّت شصّت شصّت شصّت

صحّت صحّت صحّت صحّت

ملک ملک ملک ملک

تبیّع تبیّع تبیّع تبیّع

عشق عشق عشق عشق

حسن حسن حسن حسن

قلب قلب قلب قلب

تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر

حقیر حقیر حقیر حقیر

تمرین کلمه نویسی ۲

در این قسمت کلماتی به عنوان سرمشق ارائه شده‌اند که از سه یا چند حرف متصل تشکیل شده‌اند. در ابتدای هر سطر این کلمات به صورت پررنگ و در ادامه بصورت کمرنگ مشاهده می‌شوند. شما می‌توانید به همان روش کلمه نویسی ۱ از روی آنها به تمرین پردازید:

نصر نصر نصر نصر

قصر قصر قصر قصر

فر فر فر فر

عطار عطار عطار عطار

سجّر سجّر سجّر سجّر

لعل لعل لعل لعل

نقطه نقطه نقطه نقطه

پیک پیک پیک پیک

فکر فکر فکر فکر

شیخ شیخ شیخ شیخ

حکیم حکیم حکیم حکیم

شمع شمع شمع شمع

شیش شیش شیش شیش

صبا صبا صبا صبا

صبر صبر صبر صبر

مسجد مسجد مسجد مسجد

چشم چشم چشم چشم

صبح صبح صبح صبح

عمل عمل عمل عمل

عمل عمل عمل عمل

عشم عشم عشم عشم

شکل شکل شکل شکل

سبب سبب سبب سبب

سیمین سیمین سیمین سیمین

هر هر هر هر

سقف سقف سقف سقف

مینا مینا مینا مینا

لطف لطف لطف لطف

طبیعت طبیعت طبیعت طبیعت

سطر نویسی

برای نوشتن یک سطر زیبا لازم است تا تک تک حروف و نیز کلماتی که از اتصال حروف بهم ایجاد می‌شوند زیبا و بر اساس اصول نگاشته شده باشند و موقعیت هر یک از آنها به نسبت خط زمینه حفظ شده و علاوه بر اینها فاصله حروف و کلمات به گونه‌ای باشد که سیاهی و سفیدی‌های ایجاد شده با هم متناسب و هماهنگ باشد. علاوه بر نکات فوق اصولی که در نوشتن یک سطر رعایت آنها الزامی است بدین قرارند:

۱- در یک سطر لازم است تا یک کلمه که از سایر کلمات زیباتر و چشم نوازتر و هم چنین به وسط سطر نزدیک‌تر است به صورت کشیده نوشته شود.

۲- طول سطرهایی که زیر هم نوشته می‌شوند با همدیگر برابر باشد.

۳- حرف یا کلمه آخر سطر کمی بالاتر از خط زمینه و سایر حروف قرار گیرد.

اینک با رعایت نکات فوق می‌توانید از روی قسمت‌های کمرنگ سرمشق‌ها تمرین نموده و کم کم به سرعت دست خود هنگام نوشتن بیفزائید. توجه داشته باشید تمام آموخته‌های شما در دروس گذشته در این مرحله بکار گرفته می‌شود و دقت در اجرای اصول تک تک حروف و اتصالات کلمات در زیبایی سطر نقش مهمی ایفا می‌کند.

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

از دیو و درد ملولم و انسا نم آرزوست

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دردم از یار است و درمان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

دل فدای او شد و جان نیرمم

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

مرا امید وصال تو زنده میدارد

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دو کردون کردوروزے برُمرادما فِت

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

دائماً یکسان نباشد حال دوران غنیمت محو

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

نخست موعظ پیرمفروش اغیبت

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

که از معاشرت با جنس احترام کنید

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

مبین هستی گردایان عشق را کاین قوم

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

شهان بی کمر و حیره وان بی کلهند

بیت و رباعی نویسی

برای نوشتن دو یا چند مصرع زیر هم توجه به چند نکته ضروری است:

- ۱- هر مصرع باید حداقل دارای یک کشیده باشد چون سطری که در آن هیچ کلمه‌ای بصورت کشیده نوشته نشده باشد هر قدر هم حروف و کلمات طبق اصول و با دقت نوشته شده باشند، از جلوه چندانی برخوردار نخواهد بود.

- ۲- در سطرهایی که زیر هم نوشته می‌شوند بهتر است کشیده‌ها در امتداد یکدیگر و مایل به جهت راست و یا مایل به جهت چپ باشند. هم چنین می‌توانند از ریتمی هماهنگ در سطرها بصورت یک در میان، برخوردار باشند به گونه‌ای که به عنوان مثال کشیده‌ها در سطرهای اول، سوم و پنجم نزدیک به آخر و در سطرهای دوم و چهارم نزدیک به اول سطر در نظر گرفته شوند.

- ۳- حرف یا کلمه‌ای که در آخر سطر قرار دارد کمی بالاتر از موقعیت خود نسبت به خط زمینه قرار گیرد.

- ۴- تمام سطرها از یک نقطه شروع و در یک نقطه تمام شود و یا به عبارتی طول سطرها برابر با هم باشند.

طبیعی است برای نوشتن اشعاری که از ابیات بیشتری تشکیل شده‌اند قواعد فوق در مصرع‌هایی که زیر هم قرار می‌گیرند مصداق پیدا می‌کند و بهتر است رابطه هر مصرع با مصرع‌های پائین و بالای خود مورد توجه قرار گیرد و در واقع هر مصرع، با مصرع روبروی خود در رابطه نیست و فقط لازم است تا طول سطر مصرع‌های روبرو با هم برابر باشند.

در این سه ای بی کسی، کسی به در نمی زند

به دشت پر ملال ما پرنده پر نمی زند

یکی ز شب گرفتگان چراغ پر نمی کند

کسی به کوچه مار شب در سحر نمی زند

دل خراب من دگر خراب تر نمی شود

که حشر غمت از این خراب تر نمی زند

گذر گهی است پرستم که اندر او به غم

یکی صدای آشنای به رهگذر نمی زند

نه سایه دارم و نه بر میکنم و سزا است

اگر نه بر درخت ز کسی تبر نمی زند

«بوشنگ اتهاج»

شنیدم که چون قوی زیبا بمیرد

فرمیده زارد و فربه یابا، بمیرد

شب مرگ تنها نشیند به موجی

رود گوشه ای دور و تنها بمیرد

در آن گوشه چندان غزل خوانندان
به شب

که از مرگ غافل شود تا بمیرد

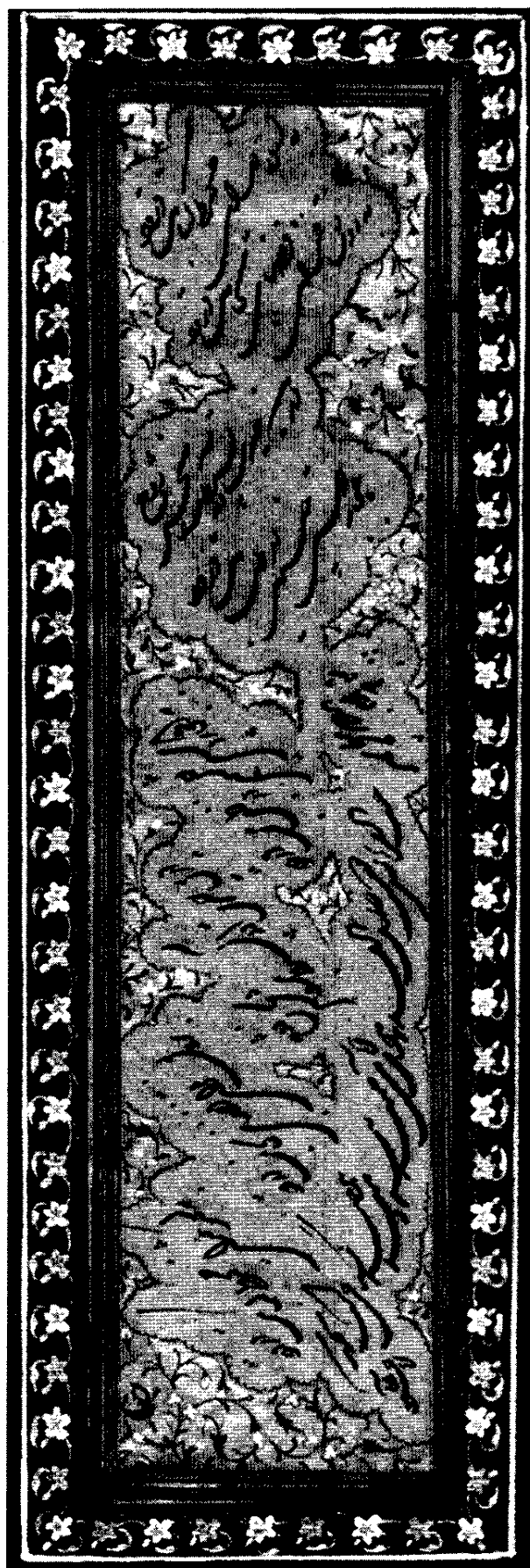
من این نکته گفتم که باور نکردم

ندیدم که قوی به صحرا، بمیرد

تو دریای من بودی آغوش بگشا

که میخواهد این قوی زیبا، بمیرد

«دکتر شیرازی»

قطعه شکسته نستعلیق به قلم غبار

بخش دوم

شکسته نستعلیق تحریر

«پیش درس بخش دوم»

خط شکسته نستعلیق، خطی روح نواز و خیال انگیز است و چشم هر بیننده‌ای را با حرکت‌های روان، گردش‌ها و پیچش‌های زیبا می‌نوازد. این خط برای مکاتبات روزمره خوشنویسان خطی مناسب است. در این خط اتصال اکثر حروف به‌همدیگر امکان پذیر است و چنانچه این اتصالات بیشتر شود بر زیبایی این خط افزوده می‌گردد و در صورتی که اتصالات کمتر انجام شود بر خوانایی خط افزوده می‌شود. هم چنین در این خط تنوع شکل حروف بسیار زیاد است و بسته به موقعیت حروف در سطر ممکن است یک حرف تا ۷ شکل مختلف داشته باشد. بنابراین شکل کلمات نیز گوناگون است و یک کلمه را به چندین حالت می‌توان نگاشت. در خط شکسته تحریر گاهی مشاهده می‌شود که شکل‌های مختلف حروف و کلمات شباهت زیادی به یکدیگر ندارند ولی در تمام حالات قوس‌ها و منحنی‌های این خط بر گرفته از خط نستعلیق است. ذکر این نکته نیز ضروری است که کلیه حروفی که در خط نستعلیق روی خط زمینه قرار دارند در این خط نیز عموماً روی خط واقع می‌شوند مگر شکل‌های متنوع دیگری از آنها که ممکن است قدری پائین‌تر از خط زمینه بیایند و به همین ترتیب تمام حروفی که در خط نستعلیق قسمتی بالا و قسمتی زیر خط زمینه قرار دارند در اینجا نیز همان موقعیت را خواهند داشت. تفاوت اصلی این خط با خط نستعلیق تحریر در این است که

حروف (آ) - (د - ذ) - (ر - ز - ژ - و) ، چنانچه در اول یا وسط کلمه‌ای قرار گیرند می‌توانند به اغلب حروف دیگر وصل شوند. در حالی که همین حروف در خط نستعلیق قابلیت وصل به حروف دیگر را ندارند.

در این بخش بعد از نمایش شکل هر حرف ، شکل‌های مختلف آن نیز به‌مراه اتصالات آن به حروف دیگر آموزش داده شده و در قسمتهای بعدی تمریناتی بصورت کمرنگ در نظر گرفته شده که شما می‌توانید از روی آنها به مشق پردازید. توجه به این نکته بسیار مهم است که هر حرف یا کلمه فقط با یک حرکت مداد نوشته شود و از رفت و برگشت روی حروف کمرنگ خودداری گردد. بجز تمریناتی که در نظر گرفته شده ، روزانه حداقل یک ساعت در کاغذهای خط دار به تمرین پردازید و نوشته‌های خود را با سرمشق‌ها مطابقت دهید.

اتصالات حرف (الف)

لا لب له لول له لا لف لف لك

لغ لصر لصر لصر لصر

لَبَّ لَبَّ لَبَّ = اَبَد اَبَد اَبَد = اَبَد

ادب . لوب . لعب . لهر . لهر لهر

آزند آند ایلد اولد اولور

کتاب کتب کتب کتب

کندو کندو کندو کندو کندو

آدم آهم آهم آهم

الانصار اعراض اعظم اسهل اسهل

آمین اللهم اللهم اللهم اللهم اللهم

سید امیر اسحاق احمد احمد اعجاز اعجاز

اتصالات حروف (ب - پ - ت)

با بت بت بر بو به بط بی بر بف ب
 بم بن بر بر بر بم بق بک بچ ب
 باد با با با با با با با با با با
 باد باد باد باد باد باد باد باد باد
 بتی بتی بتی بتی بتی بتی بتی بتی
 بت بت بت بت بت بت بت بت بت
 بتی بتی بتی بتی بتی بتی بتی بتی
 بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد
 بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد
 بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد
 بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد بداد

درس سوم

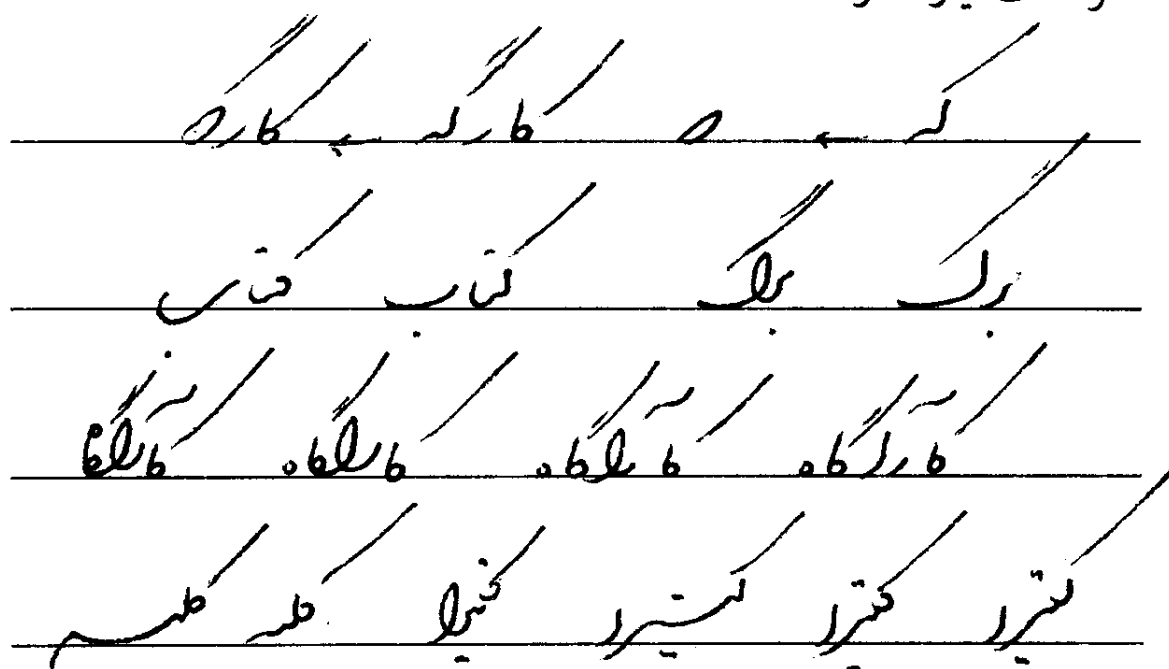

حرف (ک - گ) در حالت جدا دارای دو شکل کوتاه و بلند هستند. شکل کوتاه آن می تواند بنابر ضرورت کوتاه تر از حد معمول و شکل بلند آن نیز گاهی می تواند بلندتر باشد. سر کاف می تواند به (الف) این حرف وصل یا از آن جدا باشد.

در صورتی که جدا نوشته شود با پرتاب مداد همراه است و انتهای آن بسیار نازک نوشته می شود. به این حرکت (ارسال) سر کاف می گویند که زیبایی خاصی به این حرف می دهد. طول سر کاف می تواند قدری از حد معمول بلندتر باشد تا زیبایی بیشتری به حرف بدهد.

چنانچه این حرف به (ه) وصل شود شکل خاصی به خود می گیرد که سر کاف نیاز ندارد.

درس چهارم

ز

حروف (ر - ز - ژ) فقط با یک حرکت و در یک مرحله نوشته می‌شوند. در برخی مواقع طول آن بلندتر و با پرتاب همراه است و گاهی کوتاهتر از حد معمول و به اختصار نوشته می‌شود که هر کدام در جای خود زیبایی خاصی دارد.

را - ز - ژ

رخ - زخ - زح

مرغ - مزغ - مزج

راز - زاز - زحز

این حرف در خط نستعلیق قابلیت اتصال به حروف دیگر را ندارد در حالی که در خط شکسته به سایر حروف وصل می‌شود.

سراسر - سراسر - سراسر

پرایه - پرایه - پرایه

زلف - زلف - زلف

2, 1, 6, 7

ط م ن و ز ح ط و ع

ف ف ف ف ف ف

وَلَا وَهَاجِرٌ وَلَا رَمِيلٌ وَلَا نَبِيٌّ وَلَا

خمس عشر مائة و تسعة و ثمان

فمض جلد فمض فمض فمض فمض

لورن اولرت قمت قمت

روش سرو خمش خمستر حلال

عرو نو عشو عشو عشو

فرمود نومید نویر بیفخ بلور

درس ششم

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

حرف (ف) به دو شکل کوتاه و بلند نوشته می‌شود. قسمت سر حرف (ف) نیز همیشه توپر است. چنانچه در وسط و آخر کلمه‌ای قرار گیرد که به حروف قبلی متصل باشد، تو خالی نوشته می‌شود. یک شکل این حرف کمی زیر خط زمینه قرار می‌گیرد.

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

دھر دو وطن

دایم دایم دایم دایم دایم

حرف (دال) به گام وصل به حرف (را) به صورت فوق نوشته می شود

ف م و ب ج هـ

الحمد لله الذي هدانا لهذا

دلش دل طر صہ فہ م م دل

sh j . o)'

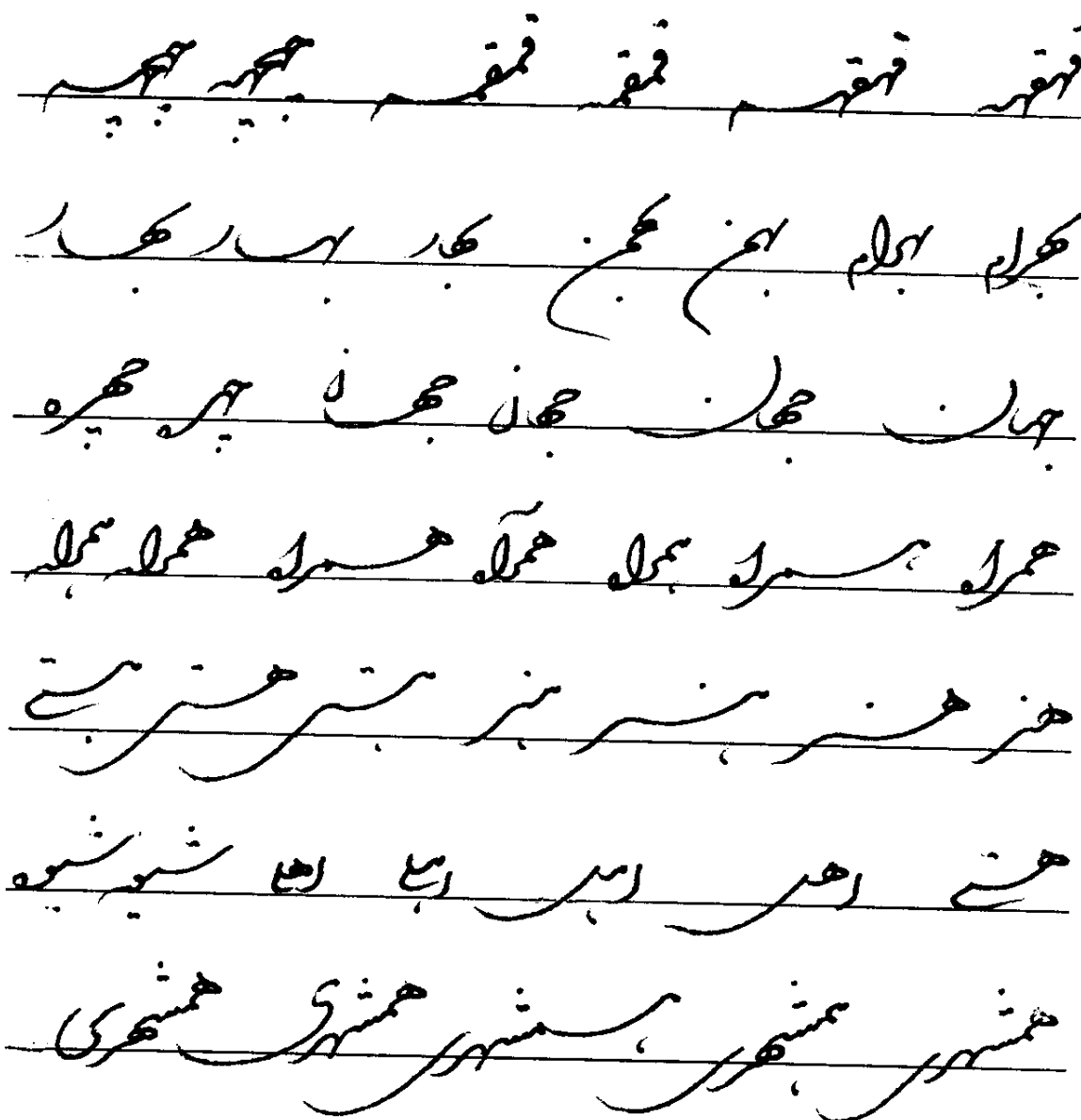
کے ہیں بغیر ہر ہر ہو یہ ہیں ہے
ہر من ہن ہن ہن ہن ہن ہن ہن
نہیں نہ نہ نہ نہ نہ نہ نہ نہ
میں ہے ہم ہم ہم ہم ہم ہم ہم

در انتهای کلمه نیز به شکل‌های بالا دیده می‌شود.

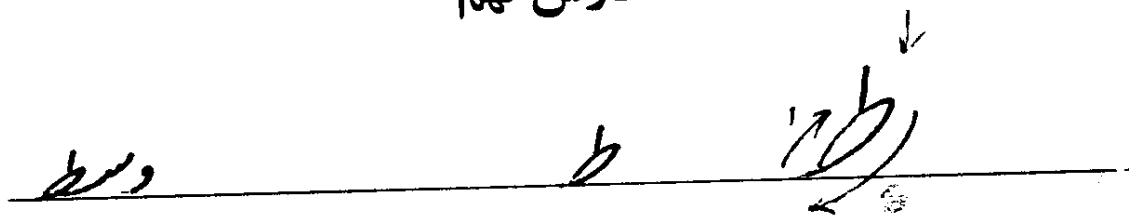
اتصالات حرف (ه)

این حرف در خط شکسته تحریر به شکلهای بسیار متنوعی در اول، وسط و آخر کلمات بکار می‌رود. باید توجه داشت که در هر قسمتی از کلمه که نگاشته می‌شود زیباترین و مناسبترین شکل آن مورد استفاده قرار گیرد.

این مسئله یک امر بصری است و کمتر تابع قوانین و ضوابط خاصی است. به شکلهای مختلف این حرف در قسمتهای مختلف کلمات توجه فرمائید:

درس نهم

حروف (ط - ظ) با دو حرکت نوشته می‌شوند. حرکت اول سر حرف و قسمت متصل به آن است و حرکت دوم (الف) کوتاهی است که به سر حرف وصل می‌شود. حرکت آخر مقداری بلندتر و از شروع حرف نیز تا کمی جلوتر ادامه می‌یابد.

طاهر طیب طراز ظمیر ظر ظرات
 میطبر طمع طبع طبع طبع طبع
 مظهر ظفر مطابق مطلق طریق طلاق
 عطر معطر طواف طاق خطاب شرط طعن
 لحد لحد طلس طلس طلس طلس
 طوطر طلس طلس طوطی فطرت طبل
 عاطف طاهر طاهر طاهر طاهر

درس دهم

ح م م م کلم

این حرف بخشی بالا و بخشی زیر خط زمینه قرار دارد و در آخر کلمات به شکل دسته بلند و دسته کوتاه نوشته می شود.

م کلم م کلم م کلم م کلم

استفاده از شکلهای مختلف این حرف بخصوص در شروع کلمات با محدودیت روبروست و نمی توان در انتخاب آن اعمال سلیقه کرد و نوع آن را فقط حرف بعدی معین می نماید. به شکلهای مختلف این حرف در اتصال به حروف دیگر در کلمات زیر توجه فرمائید.

یم ییم ییم ییم ییم

عنم غم غم غم غم

محمو محو محو محو محو

مرو مرو مرو مرو مرو

مزنو مزنو مزنو مزنو مزنو

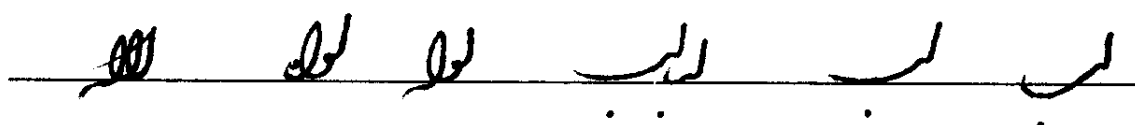
ن ن ز ل ن خ ن محله

فانی فر فو نہ نہ کی نف فط نہ
فرین فرم فس فرخ فرخ نم
نسیم نبو نواشر نمشادہ نمرود
نار نالہ ناکہ ناشر نہجنگ
نشر نثار سنہ نہنگ نقہ
نصیحت نصرت نصر نقشر نقاش
نفر نونہ نارس نارسہ نارسہ

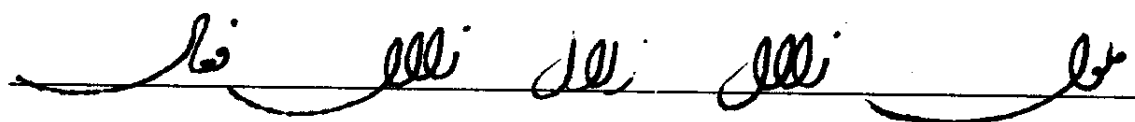
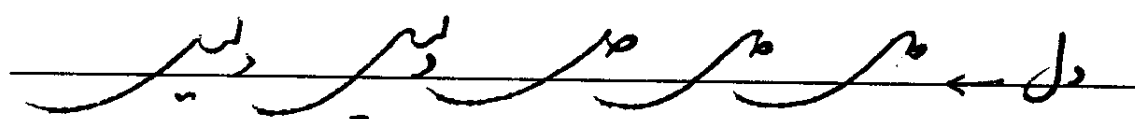
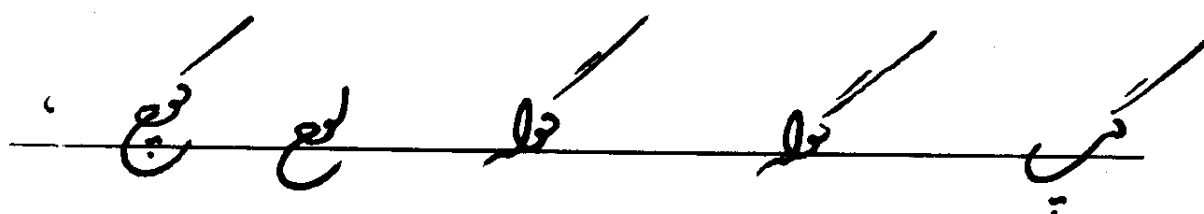
درس دوازدهم

در حالت تنها شبیه حرف (ن) بوده و تنها دسته آن قدری بلندتر است.
اتصالات آن در اول کلمات شبیه اتصالات حرف (الف) است. در آخر
کلمات نیز حرف (ن) و با الف بلندتر به حروف قبلی متصل می‌شود.

همانطور که ذکر شد اتصال این حرف به سایر حروف شبیه اتصال
حرف (الف) به سایر حروف است چنانچه به صورت خمیده یا اصطلاحاً
(دالی) به سایر حروف وصل شود (کاف) خوانده می‌شود. به مثالهای زیر
توجه کنید.

ق ف ق و ق

ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق
ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق
ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق
ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق
ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق
ق ق ق ق ق ق ق ق ق ق

درس چهاردهم

س س س س س س س

حرف (س) به حالت‌های گوناگون و متنوعی مورد استفاده قرار می‌گیرد و انتخاب بهترین شکل آن برای بکار بردن در کلمات انتخاب بسیار دشواری است زیرا تمامی اشکال آن از زیبایی نامحدود برخوردارند. و در واقع باید گفت بین گونه‌های زیبا، باید زیباترین را برای وصل و استفاده در کلمات جستجو نمود.

فارس عمرس سخنش سخنش
فرخنده فرخنده، فلاکس سخنش

دندانه‌های این حرف گاهی برای زیبایی بیشتر از بین می‌رود و به یک حرکت موجی تبدیل می‌شود. اما هنگامی که به حرف (ر) وصل می‌شود به دو حالت دندانه دار یا کشیده نوشته می‌شود.

سلم سلم سلم سلم سلم سلم

سمن سفر سلیم سیر سهر سیات

سیند سین سفغ سلسه سلم

درس پانزدهم

حروف (ص - ض) از دو قسمت سر حرف و دایره حرف (ن) تشکیل شده اند. قسمت سر حرف بهتر است کوچکتر ولی کشیده تر نوشته شود.

گاهی شروع حرکت اول از زیر حرف بیرون می زند و با انحناء همراه است. این حرکت کوچک موجب زیبایی بیشتر این حرف بخصوص هنگام خوشنویسی با قلم می شود.

درس شانزدهم

اتصال حرف (ی) در اول و وسط کلمه شبیه حروفی چون (ب) (پ) (ت) (ث) بوده و می‌توان گفت شکل دیگر آن در حالت تنها به گونه زیر بوده است.

این حرف چنانچه به صورت بلند و کشیده نوشته شود بهتر است به حروف کشیده دیگری که در کلمه قرار دارند وصل نگردد.

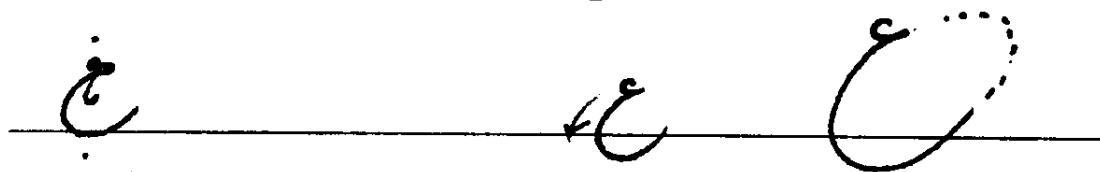
بتر است کشیده دیگری به حرف «ص» وصل نشود،

شکل کوتاه معکوس آن در اتصالات آخر کلمات زیبایی خاصی را ایجاد می‌نماید.

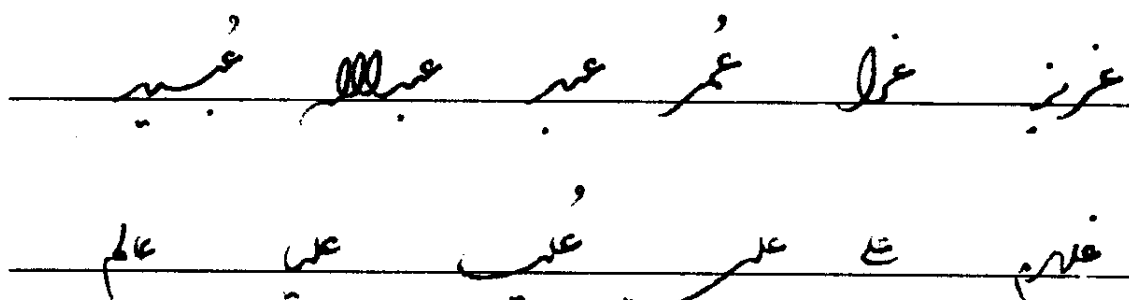

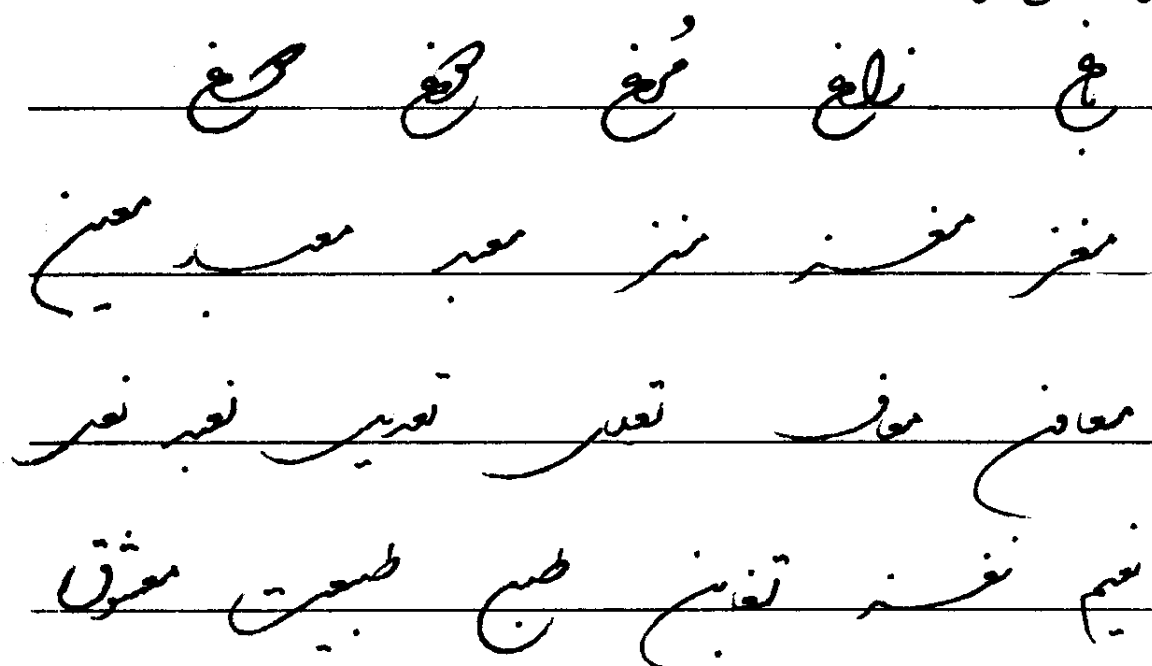
درس هجدهم

حرف (ع) (غ) با دایره ای نسبتاً بزرگتر و سری کو چکتر نوشته می شود و در اول کلمات به دو شکل متفاوت بکار برده می شود:

در خط شکسته تحریری این حرف را در وسط کلمه فقط به یک شکل می توان نوشت و گرنه خواندن آن برای خواننده بسیار دشوار خواهد گردید اما چنانچه با قلم این خط نوشته شود می توان این حرف را در وسط کلمات به اشکال گوناگون نوشت. در هر حال چنانچه قبل از حرف فوق حروف (الف) (د) (ر) (و) قرار داشته باشد. شکل (ع) به صورتهای زیر نوشته می شود.

سطر نویسی با خط شکسته تحریر

برای نوشتن یک سطر در خط شکسته تحریر باید از اصول و قواعد سطر نویسی که در فصل قبل ذکر شده پیروی نمود. علاوه بر اینکه برای زیباتر شدن سطر بهتر است از یک سوم آخر سطر کلمات کم کم به سمت بالا و سیر صعودی پیدا نمایند. ضمن اینکه چیدمان حروف و کلمات بگونه ای در نظر گرفته شود که زمینه کلمات بعدی برای سوار شدن بر کلمات قبلی فراهم شود و سطر با ریتم منظم و هماهنگی بیشتر به سمت بالا میل کند. هم چنین در سطرهای نوشته شده با این خط می توان حروف کشیده را روی حروف کشیده کوتاه تر نوشت که در این صورت برزیبایی سطر افزوده می شود. با اینکه تعداد کشیده ها می تواند در یک سطر شکسته تحریر تا ۳ مورد هم باشد ولی بهتر است به تعداد کمتری بسنده کرد و بیشتر از شکل کشیده کوتاه کلمات بهره برد. به نمونه سطرهای در نظر گرفته شده توجه فرمائید:

برای منتهی الوجود نسیم جلالیت

منوچهر مبین در دم فریاد غم خوار

نور خورشید جاویدان جهان شیرین

صبا بگردد به لاله زار رقص از دست

گلزار نسیم خورشید از عالم بلبلی

بنفشه ناز فریاد غم خوار

من و صبا بکنیم به سر کعبه صحرایی

من از نسیم خورشید و لاله زار

حکایت

از شیخ مصدق گزیده شعر
که از جمله صالحان بخوابد در پادشاه در بهشت و پادشاه در قعر
پادشاه در بهشت و پادشاه در بهشت و پادشاه در بهشت

مقتضای بوند؟

نکته این است که در این بهشت و پادشاه در بهشت و پادشاه در بهشت

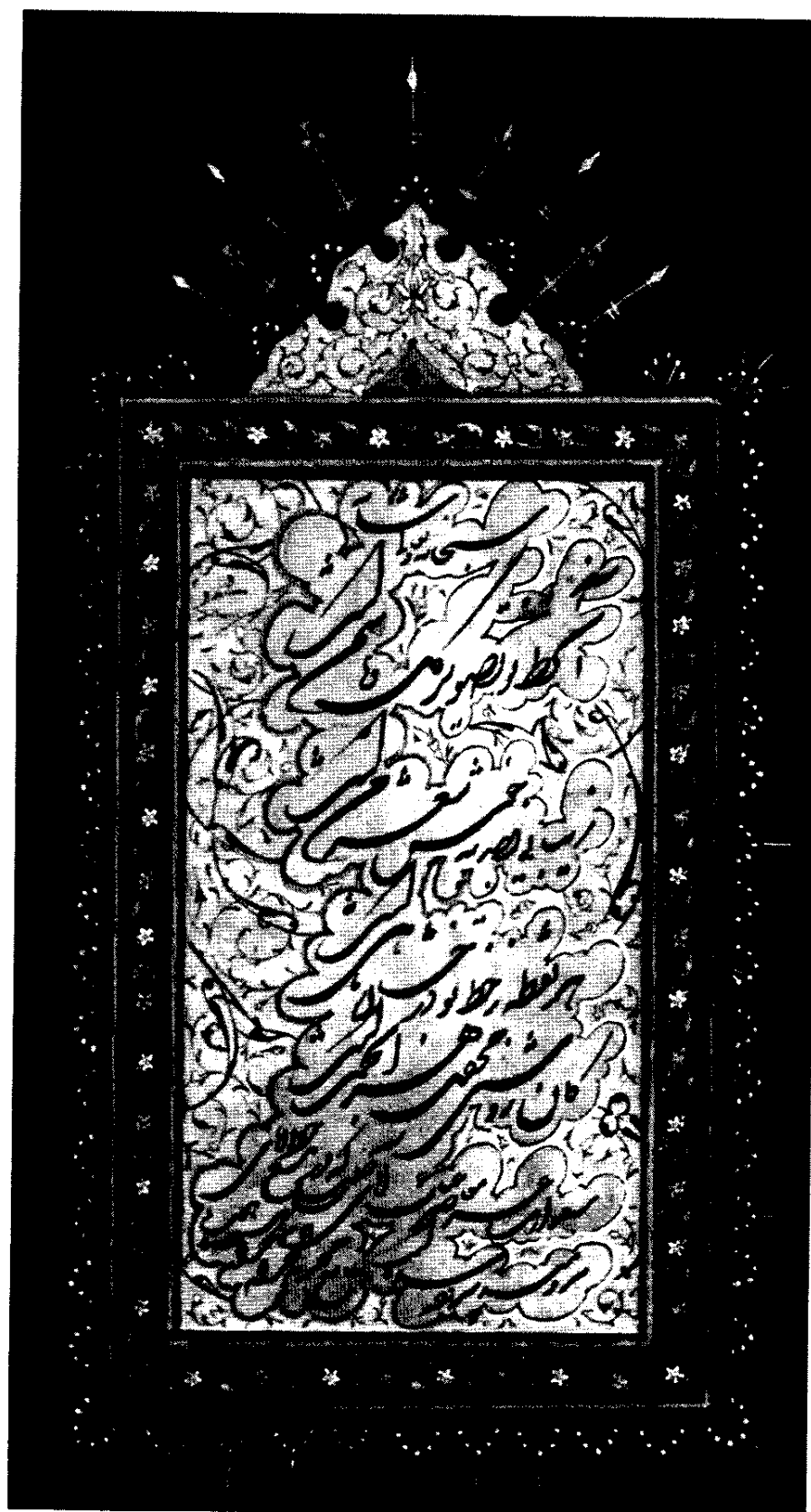
پادشاه در بهشت

دلقن که با کلاه مسخر و مرقع

خود را محله از نو بنده که در طر

چهارم به طره که در بهشت و پادشاه در بهشت

در دشت صفین شایر و پادشاه در بهشت

قطعه شکسته نستعلیق به قلم کتابت

بخش سوم

تلفیق دو خط نستعلیق تحریر و شکسته

تحریر

تلفیق خطوط در خط تحریر

همانگونه که در ابتدای کتاب توضیح داده شده خط نستعلیق، خطی است بسیار زیبا، باوقار و خط تحریری برگرفته از آن نیز بسیار چشم نواز و خوش منظر خواهد بود. هم چنین خط شکسته نستعلیق که خطی با شکوه و روح نواز است در حالت تحریری نیز دارای همین ویژگیهاست. اما سوالی مطرح است و آن اینکه با وجود این خصوصیات، چرا این خطوط که زائیده ذوق و سلیقه نیاکان ما بوده است در نوشتار روزمره عموم مردم، حتی افراد خوش خط جامعه کمتر مورد استفاده قرار می گیرد. بدون تردید می توان گفت که در خط نستعلیق چون سرعت نوشتن کم است و زمان زیادی باید صرف کرد تا به عنوان مثال یک نامه اداری نگاشت با توجه به وضعیت زمانه، مورد اقبال قرار نمی گیرد هم چنین خط شکسته که از جهاتی خطی تزئینی بوده و اغلب خوانندگان را هنگام خواندن متن با مشکل مواجه می سازد، هم ایشان را و می دارد تا هنگام نوشتن متون، نیز از این خط استفاده نکنند.

لذا، از آنجایی که هر کدام از این خطوط دارای محسنات زیادی بوده و زیبایی خود را دارند، به نظر می رسد با بهره گیری از خود آنها و به منظور بهره مندی همه اقشار و براساس نیاز مخاطبین و با حفظ اصول و قواعد هر خط، دست به ابتکاری زد و برای این مشکل چاره ای اندیشید، چنانکه در آثار متقدمین این هنر نیز مشاهده شده است گاهی از تلفیق دو خط نستعلیق و شکسته نستعلیق قطعه ای خلق شده است که هم با سرعت نوشته شده و هم به

راحتی خواننده می‌شود و هم دارای زیبایی کافی است. نمونه بارز آن قطعه‌ای است اثر استاد محمد رضا کلهر با خط نستعلیق و چاشنی خط شکسته (یادنامه کلهر، انتشارات انجمن خوشنویسان ایران، شهریور ۱۳۶۸، صفحه ۶۲ از مجموعه‌های علی جاماسب) لذا تمرین و فراگیری این خط (بر اساس آموخته‌های قبلی از خطوط نستعلیق تحریر و شکسته نستعلیق تحریر) ضرورتی است که ایجاب می‌نماید تا با تمرین و ممارست، شیوه نگارش هر حرف، کلمه، سطر و صفحه بندی ملکه ذهن گردیده و در آینده بطور طبیعی نوشتار روزمره با استفاده از آن به رشته تحریر در آید. بدون اینکه برای این خط نامی در نظر بگیریم بر اساس تناسب آن با شرایط زمان تلاش می‌شود هر قسمت و یا هر بخش از این دو خط که هدف ما را تأمین می‌کنند، ضمن حفظشان آنها، مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال دوایری که در خط نستعلیق بکار برده می‌شود در حالت جدید تغییر شکل داده و سایر حروف نیز براساس ویژگیهایی که دارند تغییر حالت میدهند. به گونه‌های انتخاب شده و سطرهای در نظر گرفته شده در صفحات بعد توجه فرمائید.

مثال:

مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ ← مغ

و ← و ← و ← و

حوارزاده حلونام حوازلار

مقایسه چند سطر

توانگر ا دل درویش خود بدست آورد   نستعلیق

توانگر ا دل درویش خود بدست آورد   شکسته

توانگر ا دل درویش خود بدست آورد   تلفیقی

همانگونه که مشاهده می شود خطی که از تلفیق دو خط فوق ایجاد شده، ضمن حفظ زیبایی ها، راحت تر نوشته و خوانده می شود.

غنیمتی شماری شمع وصل پروانه   نستعلیق

غنیمتیر شماری شمع وصل پروانه   شکسته

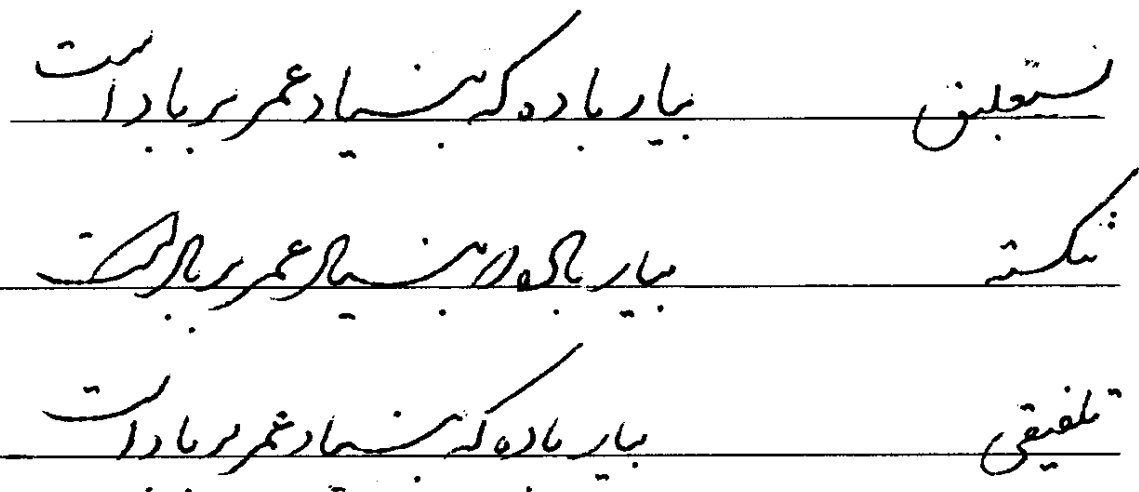
غنیمتیر شماری شمع وصل پروانه   تلفیقی

شبه سطرهای خط شکسته، در شیوه پیشنهادی نیز انتهای سطر به سمت بالا میل می کند و بر زیبایی آن می افزاید.

مژده دارند که بر ما گذشت خواهی کرد   نستعلیق

مژده دارند که بر ما گذشت خواهی کرد   شکسته

مژده دارند که بر ما گذشت خواهی کرد   تلفیقی

اجزایی از هر خط را که می‌تواند هدف ما را در ۳ اصل ذکر شده تأمین نماید در تحریر مورد استفاده قرار می‌دهیم. تا نوشته‌ای که با خط تلفیق شده حاصل می‌شود هم از نظر زیبایی و هم از نظر خوانایی نظر بیننده و خواننده را جلب نماید حسن دیگری که خط تلفیق شده دارد این است که نویسنده می‌تواند آن را به تندی و به همان زیبایی بنویسد اما همانگونه که قبلاً ذکر شد نوشتن خط نستعلیق تحریری زمان زیادتری نیاز دارد و برای نوشتن متون طولانی نویسنده را خسته می‌کند. هم چنین خط شکسته با اینکه به سرعت نوشته می‌شود اما، در هنگام خواندن، فرد را دچار اشکالاتی می‌نماید بخصوص که خواننده خود نویسنده (خوشنویس) نباشد. با این وجود کارایی خط تلفیق شده بیشتر حس می‌شود. اما سوالی که مطرح می‌شود این است که آیا سرعت در نوشتن خط شکسته زیادتر است یا در خط تلفیق شده؟ در پاسخ باید گفت چنانچه در خط تلفیق شده نویسنده تسلط پیدا کند و بر اثر ممارست، نوشتار روزمره خود را به این خط بنگارد به مرور می‌تواند این خط را نیز با سرعت و به تندی بنویسد تا جایی که سرعت نوشتن این خط از سایر خطوط بیشتر خواهد بود.

چند سطر با خط تحریری تلفیق شده

این سطرها برای تمرین، شما در نظر گرفته شده است در قسمت‌هایی که کمرنگ نوشته شده قلم‌گذاری نمائید.

در کورمانشسته دلمرمنجیرندوسر

در کورمانشسته دلمرمنجیرندوسر

در کورمانشسته دلمرمنجیرندوسر

در کورمانشسته دلمرمنجیرندوسر

در کورمانشسته دلمرمنجیرندوسر

نخواره دستر اشعار و لاه صحرالیر

نخواره دستر اشعار و لاه صحرالیر

نخواره دستر اشعار و لاه صحرالیر

نخواره دستر اشعار و لاه صحرالیر

نخواره دستر اشعار و لاه صحرالیر

قدح بسو عدل مرغ سحر دانند سر

قدح بسو عدل مرغ سحر دانند سر

قدح بسو عدل مرغ سحر دانند سر

قدح بسو عدل مرغ سحر دانند سر

قدح بسو عدل مرغ سحر دانند سر

به رباعی‌های زیر که با خط تحریری تلفیقی تحریر شده است توجه فرمائید. چنانچه شعر بلندی را می‌خواهید با این خط بنویسید لازم است تا حتما به نکاتی که در بخش‌های قبل ذکر شد، توجه و آنها را رعایت نمائید.

صبر بر قسمت خدایکون

به که حاجت بناسنارد

تشنه بر خاک گرم مردان

کاب ستار بج صفا خوردن

هم چنین:

خدای فضل کنش گنج قنات

چو بخشیر و دار در ملک دایه

گرم روز ز غایت با همسیرم

بر از ناله خوردن لذت لیمه

«سحر»

پس از تمریناتی که در بخش‌های قبل انجام داده و نکاتی که در فصل جدید آموخته‌اید براحته می‌توانید سطرهای مختلفی را بنویسید. در این قسمت می‌توانید سطرهایی را انتخاب کنید و حتی بدون داشتن سرمشق و با توجه به نکات آموخته شده خودتان برای آن ترکیب مناسب را در نظر گرفته و با خط تلفیقی آن را تحریر نمایید. بهتر است نوشته‌های خود را به رؤیت استادی برسانید و از ایشان بصورت حضوری نیز راهنمایی بگیرید تا اشکالات جزئی خط شما نیز برطرف شود.

مراد با خود بستر تا لوح بر لوح زیبا

مراد با خود بستر تا بر نهانها بر رویا

مراد با خود بستر تا قلعه عشق خفا

مراد با خود بستر تا منبره ناله لغز آتشا

مراد با خود بستر تا عمق دریا ز نگاه خود

مراد با خود بستر تا باغ رستنها مگونا

مراد با خود بستر تا منبر منبر صنوبر کا

مراد با خود بستر تا لوح شور و لوح شیرا

مراد با خود بستر تا عالم دلها بر تپه ابر

مراد با خود بستر تا عالم مستور و روان

عالم خلیفه

تو عشق منم و نور من و یار من

تو خالق شعرم و نور اشعار من

تو آیه ام از کتاب ناخوانده عشق

تو روشن فضا من و یار من

تو مایه آلاش و آسایش جان

تو دار و در در دلم و قلب بهار من

تو منظر مهر و آفتاب عشق

تو روز شکر صبح و سپیدار من

تو نغمه منم و سرو و آزاد من

تو شعر سپید باغ و نینار من

«عاشق خلیله»

حکایت:

قدما گفته اند:

که بنابر استاد در شاگرد بر دو مرتبه

بنابر استاد بر شفقت

و بنابر شاگرد بر حرمت

هر که را حرمت نیست شاگرد را نشاء

و هر که را شفقت نیست استاد را

نکته مهم:

توجه به این نکته بسیار ضروری است که شأن هر خط اقتضاء می کند تا در صورت نیاز از آن بهره گرفته شود و چنانکه در ابتدای کتاب نیز توضیح داده شد بهتر است برای نوشتن نامه یا درخواستی به بزرگتران برای این کار زمان کافی در نظر گرفت و آن نامه را به خط نستعلیق نگاشت. هم چنین در نوشته هایی که بیشتر جنبه زیبایی و تزئینی آن مورد نظر است می توان از خط شکسته نستعلیق استفاده نمود. خط پیشنهادی که در فصل آخر این کتاب ارائه شده در صورت تمرین و تسلط نویسنده بر آن خطی بسیار مناسب و مورد تأیید اساتید بوده و ذکر این مطلب نیز در پایان ضروری است (که در سایر ممالک نیز خط مکاتبات عادی، نوع کلاسیک و خاصی از یک خط نیست و خط تحریر براساس نیاز جوامع، زائیده خطوط متداول آن کشور بوده که با تلاش کارشناسان و خطاطان برجسته و با تجربه و آگاه به نیاز زمان به مردم معرفی می شود) و نیز علاقه مندان، با پشتکار به شیوه صحیح نگارش آن دسترسی پیدا می نمایند. این خط قابلیت تغییرات متناسب دیگری را نیز دارد که هیچ لطمه ای به آن وارد نمی کند و بیشتر جنبه تزئینی آن مورد نظر است که هر کس بنابر سلیقه خود و با نظر استاد می تواند جزئیاتی را به آن اضافه و یا از آن کم کند. بهتر است این تغییرات جزئی و با توجه به اصالت ها باشد. و باید توجه داشت که این تغییرات منجر به تغییر ماهیت خط نگردد.

سیاه مشق با عنوان آیه «و ان یکاد ...»

سیاه مشق نستعلیق با عنوان:

«افغان که کاسه زرین بی نیازی را

گرسنه چشمی با کاسه گدایی کرد»

قطعه سطر شکسته نستعلیق با عنوان:

«در ضمیر ما نمی گنجد به غیر از دوست کس

هر دو عالم را به دشمن ده که ما را دوست بس»

یادداشت

یادداشت

[illegible]

یادداشت

This image shows a full page of white paper with horizontal dotted lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, typical of primary-ruled notebook paper. There are no margins, text, or other markings on the page.